
TILSHUNOSLIKNING ILMIY ASOSLARI VA UNING DASTLABKI RIVOJLANISH JARAYONI

Kamolova Xulkar

Andijon davlat chet tillari instituti

1-bosqich talabasi.

Ilmiy maslahatchi: Zaynobiddinova Iroda

Annotatsiya: Mazkur maqolada tilshunoslik fanining predmeti, asosiy vazifalari va uning nazariy hamda amaliy yoʻnalishlari ilmiy tahlil qilinadi. Tilning fonetik, morfologik, sintaktik va semantik sathlari yoritilib, qiyosiy-tarixiy, strukturaviy, psixosotsio- va etnolingvistika kabi lingvistik oqimlarning shakllanishi va taraqqiyot bosqichlari koʻrib chiqiladi. Qadimgi hind va yunon tilshunosligi, arab filologiyasi, yevropa lingvistik maktablari hamda ularning zamonaviy lingvistika rivojiga taʼsiri tahlil etiladi. Shuningdek, oʻzbek tilshunosligining tarixiy taraqqiyoti, Mahmud Koshgʻariy va Zamaxshariy kabi allomalarning ilmiy merosi ilmiy asosda baholanadi.

Kalit soʻzlar: Tilshunoslik, fonetika, morfologiya, sintaksis, semantika, qiyosiy-tarixiy metod, strukturaviy lingvistika, psixolingvistika, sotsiolingvistika, etnolingvistika, Mahmud Koshgʻariy, Zamaxshariy, oʻzbek tilshunosligi.

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ предмета лингвистики, её основных задач, теоретического и прикладного направлений. Рассматриваются фонетический, морфологический, синтаксический и семантический уровни языка, а также развитие сравнительно-исторического, структурного, психо-, социо- и этнолингвистического направлений. Анализируются древнеиндийская и древнегреческая традиции языкознания, арабская филология, европейские лингвистические школы и их влияние на современную лингвистику. Особое внимание уделяется историческому развитию узбекского языкознания и научному наследию таких ученых, как Махмуд Кашгари и Замахшари.

Ключевые слова: Лингвистика, фонетика, морфология, синтаксис, семантика, сравнительно-исторический метод, структурная лингвистика, психоллингвистика, социоллингвистика, этнолингвистика, Махмуд Кашгари, Замахшари, узбекское языкознание.

Annotation: In this article, a scientific analysis is presented of the subject matter of linguistics, its core objectives, and its theoretical and applied branches. The phonetic, morphological, syntactic, and semantic levels of language are described, and the development of comparative-historical, structural, psycho-, socio-, and ethnolinguistic approaches is examined. The linguistic traditions of Ancient India and Greece, Arabic philology, and European linguistic schools, as well as their influence

on modern linguistics, are analyzed. The article also evaluates the historical development of Uzbek linguistics and the scholarly contributions of Mahmud Kashgari and Zamakhshari.

Keywords: Linguistics, phonetics, morphology, syntax, semantics, comparative-historical method, structural linguistics, psycholinguistics, sociolinguistics, ethnolinguistics, Mahmud Kashgari, Zamakhshari, Uzbek linguistics.

Tilshunoslik, Lingvistika - til haqidagi, uning ijtimoiy tabiati, vazifasi, ichki tuzilishi, tasnifi, muayyan tillarning amal qilish (faoliyat) qonunlari, tarixiy taraqqiyoti haqidagi fandir. Maqsadi va vazifasiga ko‘ra, tilshunoslikning bir nechta yo‘nalishlari (sohalari) bor: umumiy tilshunoslik - tilni umuman insonga xos hodisa sifatida o‘rganuvchi, asosiy vazifasi dunyo tillariga xos eng umumiy belgi-xususiyatlarni aniqlash va yoritish bo‘lgan soha; xususiy tilshunoslik - ayrim bir til belgi-xususiyatlarini o‘rganuvchi soha; amaliy tilshunoslik - tildan foydalanish bilan aloqador amaliy masalalarni (eksperimental fonetika, leksikografiya, lingvostatistika, transkripsiya, transliteratsiya va boshqalar) hal qilish metodlarini ishlab chiquvchi yo‘nalish; matematik lingvistika, strukturaviy tilshunoslik, qiyosiy-tarixiy tilshunoslik va boshqa paralingvistika, etnolingvistika, psixolingvistika, sotsiolingvistika kabi sohalar so‘zlovchi (shaxs)ning jamiyatdagi faoliyati bilan aloqador til xususiyatlarini o‘rganadi.

Tilshunoslik muammolarini o‘rganish dastlab Qadimgi Hindistondan boshlangan. Qadimgi Hind tilshunosligi mil. avv. 6-asrdan oldin yaratilgan vedalarni til nuqtai nazaridan sharxlash natijasida vujudga keladi va mil. avv. 5-4-asrlarda yashagan Panining grammatikasi tufayli yuksaklikka ko‘tarildi. Bu asar nazmda yozilgan 3996 ta qoidadan iborat bo‘lib, unda sanskrit fonetikasi va grammatikasi tavsif etilgan. Yunonistonda til mantiqqa bog‘liq holda, shuningdek, uning grammatik qurilishi nuqtai nazaridan o‘rganilgan (Geraklit va Demokritning qarashlari, Platon va Aristotelning asarlari, Frakiyalik Dionisiyning „Grammatika“si va boshqalar). So‘zlarni turkumlarga ajratish Aristoteldan boshlangan (mil. av. 4-asr).

Keyinchalik arab (Bag‘dod, Kufa. Basradagi grammatika maktablari), qad. yahudiy, oromiy (Andalusiya filologlarining 9-12-asrlardagi asarlari) va turkiy (Koshg‘ariy va Zamaxshariy asarlari) tillari ilmiy tavsif manbai bo‘ladi. O‘rta asrlarda tilshunoslikning rivoji arab, shuningdek, arab tilida ijod etgan arab bo‘lmagan filologlar nomi bilan bog‘liq. Arab Tilshunosligining rivojlanishida Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Mahmud Koshg‘ariy, Zamaxshariy, Javhariy singari o‘rta osiyolik olimlarning ham hissasi katta bo‘lgan. Ibn Sino tovushlarni fonema nuqtai nazaridan tekshirgan bo‘lsa, Javhariy, Koshg‘ariy va Zamaxshariylar leksikologiya va leksikofafiya sohasida jahon tilshunosligiga katta yangiliklar kiritdilar. Maxmud Koshg‘ariy va Zamaxshariy o‘zlarining „Devonu lug‘otit-turk“, „Muqaddimat uladab“

asarlari bilan turkiy lahjalarini hamda boshqa-boshqa oilalarga mansub tillarni qiyoslash va chogʻishtirish bilan tilshunoslikda qiyosiytarixiy metod va tipologiyadan foydalangan dastlabki tilshunoslar sifatida nom qozonganlar. Filologik fanlar Uzoq Sharqda, xususan, Xitoy va Yaponiyada ham rivojlandi. Rossiyada Tilshunoslik 15-16-asrlardan boshlab taraqqiy qildi.

Oʻzbek tilshunosligi tarixi Mahmud Koshgʻariy va Zamaxshariylarning izlanishlaridan boshlanib, uzoq, tarixiy taraqqiyot yoʻlini bosib oʻtdi. 15-asrdan 20-asr 20-yillarigacha oʻzbek tilini oʻrganishning amaliy jihatlariga alohida eʼtibor berildi (qarang Leksikografiya, Lugʻat), koʻplab ikki tilli (oʻzbekchaforscha, oʻzbekchaturkcha, oʻzbekcharuscha va aksincha tartibda) lugʻatlar tuzildi - tilshunoslikning leksikologiya va leksikofafiya boʻlimlari rivojlandi. Oʻzbek tilini hozirgi maʼnoda oʻrganish 20-asrning 20-yillaridan boshlangan. Shoʻro davrida olib borilgan til siyosati, rus tilining jamiyatdagi mavqeyini haddan ziyod oshirib koʻrsatish oqibatida tilni, til hodisalarini oʻrganish, tavsif va tadqiq etishda (ayniqsa, oʻzbek tili grammatikasini oʻrganishda) muayyan kamchilik va nuqsonlarga yoʻl qoʻyilgan boʻlsada, oʻzbek tilshunosligi rivojlanib, maʼlum yutuqlarga erishdi.

Xulosa qilib aytganda, tilshunoslik tilning tuzilishi, taraqqiyoti va jamiyatdagi vazifalarini oʻrganuvchi muhim fan boʻlib, uning nazariy va amaliy yoʻnalishlari tilning barcha sathlarini har tomonlama yoritadi. Qadimgi Hindiston, Yunoniston, arab va turkiy olimlar ishlari lingvistikaning shakllanishida muhim oʻrin tutgan. Oʻzbek tilshunosligi ham Koshgʻariy va Zamaxshariy asarlaridan boshlangan boy ilmiy anʼanaga ega. Bugungi kunda tilshunoslik yangi zamonaviy yoʻnalishlar bilan kengayib, tilning mazmuni va qoʻllanishini yanada chuqurroq tushunishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev A. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent: Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2008.
2. Sayfullayeva R., Abuzalova M., Mengliyev B. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Fan, 2010.
3. Xayrullayev M. Tilshunoslik tarixi. – Toshkent: Fan, 1996.
4. Nurmonov A. Tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2001.
5. Mahmud Koshgʻariy. Devonu lugʻotit turk. – Toshkent: Fan, 1960.